

AIŠKINAMASIS RAŠTAS DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS REPRODUKČINĖS SVEIKATOS ĮSTATYMO PROJEKTO

1. Įstatymo projekto rengimą paskatinusios priežastys, parengto projekto tikslai ir uždaviniai:

Šiuo metu Lietuvoje nėra vieningo, conceptualaus reprodukcinės sveikatos teisinio reglamentavimo. Reprodukcinės sveikatos klausimai reguliuojami fragmentiškai atskiruose teisės aktuose (pvz. Lietuvos Respublikos pagalbinio apvaisinimo įstatyme Nr. XII-2608, Nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos apraše, patvirtintame Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2022 m. rugpjūčio 12 d. įsakymu Nr. V-1348, tačiau trūksta specialaus įstatymo, įtvirtinančio teisę į reprodukcinę sveikatą kaip neatsiejamą žmogaus teisių dalį. Toks teisinis vakuumas neleidžia užtikrinti nuoseklios ir visapusės šios srities politikos ir strategijos, todėl kilo poreikis parengti Reprodukcinės sveikatos įstatymo projektą (toliau – Projektas), kuris įtvirtintų aiškų valstybės požiūrį ir nuostatas dėl reprodukcinės sveikatos bei sudarytų sąlygas asmenų reprodukciniam pasirinkimui, užtikrintų kokybiškas reprodukcinės sveikatos paslaugas, mokslu grįstą informaciją, švietimą ir lytiškumo ugdymą be kliūčių, diskriminavimo, gerbiant kiekvieno žmogaus teises.

Parengto projekto tikslai – sukurti reprodukcinės sveikatos teisinį reguliavimą, apibrėžiantį reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugų teikimo principus, reprodukcinį pasirinkimą, pagalbą lytinį smurtą patyrusiems asmenims, jaunimui palankias reprodukcinės sveikatos paslaugas, reprodukcinės sveikatos informacijos sklaidą ir konsultavimą, visuomenės lytinio švietimo ir lytiškumo ugdymo teisinius pagrindus bei įtvirtinti reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugų išlaidų kompensavimą.

Parengto projekto uždaviniai – nustatyti reprodukcinės sveikatos paslaugų prieinamumo, kokybės ir konfidencialumo standartus, užtikrinti lygiavertes galimybes visiems asmenims naudotis šiomis paslaugomis, integruoti jaunimo poreikius bei sumažinti su reprodukcine sveikata susijusią socialinę stigmą.

Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas mokslu grįstos informacijos sklaidai, visuomenės švietimui apie reprodukcinę sveikatą ir jos stiprinimą, nėštumo nutraukimo ir lytiškai plintančių infekcijų prevencijai, šeimos planavimui, kad kiekvieno individo reprodukcinės teisės būtų įgyvendintos, o valstybės užsibrėžti nacionaliniai ir tarptautiniai įsipareigojimai bei tikslai būtų pasiekti.

Per lytiškumo ugdymą būtina užtikrinti mokslų grįstą reprodukcinės sveikatos mokymą jaunimui ir taip saugoti ir stiprinti jaunimo reprodukcinę sveikatą, didinti informuotumą apie reprodukcines teises. Kad jauni žmonės laiku gautų pagalbą, reprodukcinės sveikatos priežiūrą ir paslaugas, būtina įgyvendinti jaunimui palankias paslaugas sveikatos priežiūros įstaigose, įskaitant ir telemediciną. Šios paslaugos apimtų konsultavimą, diagnostiką, gydymą, nėštumo nutraukimą ir jo prevenciją, kontraceptinių priemonių vartojimą, lytiškai plintančių infekcijų gydymą ir prevenciją, lytinį švietimą. Visa informacija, konsultacijos ir paslaugos turi būti teikiamos konfidencialiai, be jauno žmogaus žeminimo ir smerkimo. Taip pat siekiama kad sveikatos priežiūros specialistai būtų parengti darbui su jaunimu, išklause mokymo kursą.

Dar viena svarbi paskata rengti šį projektą – poreikis naikinti stigmą dėl nėštumo nutraukimo ir gerinti nėštumo nutraukimo paslaugos prieinamumą. Nuo 2023 m. sausio 1 d. Sveikatos apsaugos ministerijos sprendimu leista nutraukti nėštumą ir vaistais, ir nepaisant to, kad vaistinis nėštumo nutraukimas pasaulyje pripažintas saugesniu ir mažiau invazyviu metodu nei chirurginis abortas, Lietuvoje jo prieinamumas išlieka ribotas dėl medicinos įstaigų nenoro teikti šią paslaugą ir sudėtingo reguliavimo. Moterys susiduria su informacijos trūkumu, dalis gydymo įstaigų net nežino arba klaidingai teigia, kad ši procedūra nėra legali, o tai vilkina sprendimo priėmimą ir didina medicinines rizikas. Projektu siekiama įtvirtinti moters teisę rinktis nėštumo nutraukimo būdą –

chirurginį ar vaistinį – taip užtikrinant, kad sveikatos priežiūros sistema atlieptų individualius moters poreikius ir mokslo pažangą. Be to, aborto reglamentavimas padės sumažinti iki šiol egzistuojančią stigmą: kai procedūra pripažįstama teisėta ir įprasta medicinos praktikos dalimi, mažėja socialinis spaudimas bei neigiamos nuostatos moterų atžvilgiu.

Įstatymo projektas orientuotas į reprodukcinės sveikatos netolygumų mažinimą visuomenėje ir kiekvieno asmens teisės į reprodukcinį apsisprendimą užtikrinimą. Šiuo metu reprodukcinės sveikatos paslaugų prieinamumas neretai priklauso nuo gyvenamosios vietovės, socialinės padėties (privati priežiūra brangi, o valstybinė ne visuomet lengvai pasiekiamo), amžiaus ar kitų veiksnių. Ypač akcentuotina moterų, gyvenančių socialiai pažeidžiamose grupėse ar atokiose vietovėse, situacija – įstatymas padės joms gauti reikiamas paslaugas (pvz., kontracepcijos, nėštumo priežiūros ar nutraukimo) laiku ir saugiai. Taip pat Projektas gina asmens teisę į reprodukcinį apsisprendimą, t. y. teisę laisvai ir atsakingai nuspręsti dėl vaikų skaičiaus, gimdymo laiko ir intervalo, gauti informaciją bei priemones šiems sprendimams įgyvendinti. Projektu įtvirtinama, kad niekas negali būti diskriminuojamas dėl savo reprodukcinio sprendimo.

Taigi, pagrindinis Projekto uždavinys – sukurti sąlygas, kad reprodukcinė sveikata būtų prieinama kaip pamatinė žmogaus sveikatos dalis, o kiekvienas galėtų saugiai ir oriai naudotis savo reprodukcinėmis teisėmis.

2. Įstatymo projekto iniciatoriai (institucija, asmenys ar piliečių įgalioti atstovai) ir rengėjai:

Įstatymo projektą inicijuoja Seimo narė Birutė Vėsaitė.

3. Kaip šiuo metu yra reguliuojami įstatymo projekte aptarti teisiniai santykiai:

Šiuo metu Lietuvos teisinėje sistemoje nėra specialaus Reprodukcinės sveikatos įstatymo – reprodukcinės sveikatos ir teisių klausimus apima atskiri teisės aktai, tačiau jie nesudaro vieningos darnios sistemos.

Nėštumo nutraukimo paslaugos reglamentavimas šiuo metu grindžiamas ne įstatymu, o sveikatos apsaugos ministro patvirtinta tvarka¹, Lietuvos Respublikos Pagalbinio apvaisinimo įstatymas² reglamentuoja tam tikrą reprodukcinės sveikatos sritį (nevaisingumo gydymą pagalbinio apvaisinimo būdu), tačiau tai tik viena siaura dalis; šis įstatymas neapima daugelio kitų reprodukcinės sveikatos paslaugų (kontracepcijos, nėštumo ir gimdymo priežiūros, aborto, lytiškai plintančių infekcijų prevencijos ir kt.).

Dėl tokio fragmentiško reglamentavimo praktikoje kyla nemažai problemų. Nėra aiškiai apibrėžtų valstybės įsipareigojimų užtikrinti tam tikras paslaugas, pavyzdžiui, jaunimui palankias reprodukcinės sveikatos paslaugas. Kontracepcijos prieinamumas taip pat nėra reglamentuotas įstatymu – nors kontraceptinės priemonės teisėtai prieinamos rinkoje, jų kompensavimas jaunimui ar socialiai pažeidžiamiems asmenims nėra įtvirtintas.

Nėštumo nutraukimo srityje iki šiol trūksta šiuolaikiško požiūrio: vaistinis abortas vis dar retai naudojamas dėl teisinio neapibrėžtumo, todėl moterys vis dar yra priverstos dažniau rinktis chirurginį abortą.

Verta paminėti, kad 2002 m. buvo parengtas Reprodukcinės sveikatos įstatymo projektas (Nr. IXP-1775³). Tačiau tuomet šis projektas nesulaukė pritarimo ir nebuvo priimtas – to meto diskusijose išryškėjo nesutarimai, projektui buvo pareikštos pastabos. Dėl politinių ir ideologinių priežasčių tuo metu reprodukcinės sveikatos klausimų sureguliuoti nepavyko, paliekant

¹ Šaltinis: Lietuvos Respublikos Seimas, „Teisės aktas – TAD/1a1dc9061a3211edb36fa1cf41a91fd9“, prieiga per internetą, 2024 m. kovo 19 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1a1dc9061a3211edb36fa1cf41a91fd9>.

² Šaltinis: Lietuvos Respublikos Seimas, „Teisės aktas – TAD/f31c44c27bd711e6a0f68fd135e6f40c“, prieiga per internetą, 2024 m. kovo 19 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f31c44c27bd711e6a0f68fd135e6f40c/asr>.

³ Šaltinis: Lietuvos Respublikos Seimas, „Teisės aktų projektas – TAIS.170862“, prieiga per internetą, 2024 m. kovo 19 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.170862>.

juos spręsti pavieniais teisės aktais, taigi šiai dienai yra akivaizdu, kad be aiškaus nacionalinio įstatymo daugelis problemų nėra tinkamai sprendžiamos. Esama teisinė bazė nenumato, pavyzdžiui, konfidencialumo užtikrinimo nepilnamečiams: praktika rodo, kad šeimos gydytojai ne visada linkę teikti konfidencialias konsultacijas paaugliams dėl reprodukcinės sveikatos, dažnai reikalauja tėvų sutikimo net tais atvejais, kai tai nėra būtina, taip pažeisdami jaunų pacientų teises.

Apibendrinant, galiojantis teisinis reglamentavimas nėra pakankamas: jis neapima visų aktualių reprodukcinės sveikatos aspektų, palieka teisinių spragų, dėl kurių kenčia sveikatos paslaugų kokybė ir prieinamumas.

4. Kokios siūlomos naujos teisinio reguliavimo nuostatos ir kokių teigiamų rezultatų laukiama:

Įstatyme pateikiamos aiškos sąvokos, kas yra reprodukcinė sveikata, reprodukcinės teisės, šeimos planavimas, lytinis švietimas ir kt.

Įstatymu įtvirtinami pagrindiniai reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugų teikimo principai, užtikrinantys jų prieinamumą, pasiekiamumą, kokybę, konfidencialumą bei asmens teisę į informuotą ir laisvą apsisprendimą.

Įstatymu nustatoma, kad reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugų teikimo išlaidos yra kompensuojamos iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo arba valstybės biudžeto, užtikrinant paslaugų prieinamumą visiems asmenims.

Įstatymu nustatoma, kad šeimos planavimas grindžiamas mokslu pagrįstais metodais, užtikrinant kontracepcijos prieinamumą, genetinį konsultavimą, savanorišką chirurginę sterilizaciją šeimos planavimo tikslu bei informacijos teikimą visuomenei remiantis Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacijomis.

Įstatymu įtvirtinama nėščiųjų, gimdyvių ir naujagimių teisė į kokybišką, saugią ir pagarbą užtikrinančią sveikatos priežiūrą, suteikiant galimybę pasirinkti lydinčią asmenį, gimdymo būdą, skausmo malšinimo priemones ir informuotą dalyvavimą visose medicininėse procedūrose pagal Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacijas.

Įstatymu nustatoma nėštumo nutraukimo tvarka, užtikrinanti moters teisę apsispręsti dėl nėštumo nutraukimo iki 12 savaičių, numatant išimtis dėl medicininių indikacijų, išžagino ar kraujomaišos iki 22 savaičių, įtvirtinant chirurginio ir vaistinio aborto galimybę, įskaitant telemedicinos paslaugas, bei garantuojant nemokamą prieigą prie šių paslaugų ir išsamią informacijos teikimo pareigą.

Įstatymu įtvirtinamas kompleksinės pagalbos teikimas lytinį smurtą patyrusiems asmenims, užtikrinant jiems nemokamą medicininę, psichologinę ir socialinę pagalbą, veikiančius specializuotus pagalbos centrus visoje šalyje, skubią kontracepciją bei infekcijų profilaktiką, taip pat numatant atsakingų specialistų mokymus ir kvalifikacijos kėlimą.

Įstatymu įtvirtinama jaunimui palankių reprodukcinės sveikatos paslaugų teikimo sistema, numatant jų prieinamumą pirminės sveikatos priežiūros įstaigose, informacijos sklaidą savivaldybių lygmeniu, taip pat nustatant, kad šias paslaugas gali teikti tik specialius mokymus išklause specialistai.

Įstatymu įtvirtinama teisė į mokslu grįstą, objektyvią ir nešališką reprodukcinės sveikatos informaciją, nustatoma jos sklaidos tvarka bei užtikrinamas aiškus, visiems prieinamas konsultavimas, atitinkantis Pasaulio sveikatos organizacijos ir tarptautinių mokslo institucijų rekomendacijas.

Įstatymu įtvirtinamas visapusiškas ir mokslu grįstas visuomenės lytinis švietimas, apimantis informavimą apie reprodukcinę sveikatą, kontracepciją, nėštumo nutraukimą, lytiškai plintančių infekcijų prevenciją bei reprodukcinės sveikatos stiprinimą.

Įstatymu įtvirtinamas mokslu ir žmogaus teisių principais grįstas, įtraukus ir nešališkas lytiškumo ugdymas, vykdomas pagal švietimo ir sveikatos apsaugos ministrų nustatytą tvarką,

atsižvelgiant į Pasaulio sveikatos organizacijos bei reprodukcinės sveikatos mokslo institucijų rekomendacijas.

Įgyvendinus siūlomas nuostatas, laukiama reikšmingų teigiamų pokyčių visuomenėje.

Gerėjant reprodukcinės sveikatos priežiūrai ir kontracepcijos prieinamumui, mažės neplanuotų nėštumų ir nepilnamečių gimdymų skaičius, sumažės aborto poreikis, o kokybiškesnė nėštumo, gimdymo ir nėštumo nutraukimo priežiūra padės išvengti komplikacijų bei gerins moterų fizinę, psichinę ir socialinę gerovę. Įtvirtinus teisę į reprodukcinės sveikatos paslaugas be diskriminavimo ir užtikrinus konfidencialumą, mažės socialinė stigma, moterys ir jaunimas drąsiau naudosis sveikatos priežiūra. Ilgalaikėje perspektyvoje įstatymas prisidės prie labiau informuotos ir sveikesnės visuomenės, kurioje šeimos pagausėjimas bus atsakingiau planuojamas, mažės nepilnamečių tėvystės atvejų, o valstybė sumažins išlaidas, susijusias su nepageidaujamo nėštumo atvejais - abortu, įskaitant nesaugų ar kriminalinį, gimusių vaikų nužudymu ar nepriežiūra - taip pat su lytiniu smurtu.

Apibendrinant, pasiūlytos naujos nuostatos sudaro sąlygas modernizuoti Lietuvos reprodukcinės sveikatos priežiūrą. Įstatymas sukurs aiškų pagrindą veiksmingai reprodukcinės sveikatos politikai.

5. Numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatai (jeigu rengiant įstatymo projektą toks vertinimas turi būti atliktas ir jo rezultatai nepateikiami atskiru dokumentu), galimos neigiamos priimto įstatymo pasekmės ir kokių priemonių reikėtų imtis, kad tokių pasekmių būtų išvengta:

Priėmus įstatymo projektą neigiamų pasekmių nenumatoma.

Įstatymo įgyvendinimas turės reikšmingą teigiamą poveikį visuomenės sveikatai – gerės moterų, paauglių ir jaunimo sveikatos rodikliai, mažės neplanuotų nėštumų ir lytiškai plintančių infekcijų bei gimdos kaklelio vėžio atvejų, saugesni nėštumo nutraukimo būdai sumažins komplikacijų riziką, pagerės nėščiųjų priežiūra, o paslaugų prieinamumo didinimas padės mažinti sveikatos netolygumus tarp skirtingų visuomenės grupių ir geografinių vietovių.

6. Kokią įtaką priimtas įstatymas turės kriminogeninei situacijai, korupcijai:

Įstatymas mažins korupciją medicinos srityje, nes pagerės kontracepcijos, vaistinio nėštumo nutraukimo vaistų prieinamumas, nėštumo nutraukimo prieinamumas, pagerės kriminogeninė situacija, susijusi su lytiniu smurtu, lytine prievarta ir išnaudojimu, nesaugiu ar kriminaliniu abortu, vaikžudystės ar vaiko nepriežiūros atvejais.

7. Kaip įstatymo įgyvendinimas atsilieps verslo sąlygoms ir jo plėtrai:

Poveikio neturės.

8. Ar įstatymo projektas neprieštarauja strateginio lygmens planavimo dokumentams:

Neprieštarauja.

9. Įstatymo inkorporavimas į teisinę sistemą, kokius teisės aktus būtina priimti, kokius galiojančius teisės aktus reikia pakeisti ar pripažinti netekusiais galios:

Reprodukcinės sveikatos įstatymui, tam tikriems jo aspektams detalizuoti ir sklandžiam įgyvendinimui reikės priimti papildomus teisės aktus arba pakeisti galiojančius.

10. Ar įstatymo projektas parengtas laikantis Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, Teisėkūros pagrindų įstatymų reikalavimų, o įstatymo projekto sąvokos ir jas įvardijantys terminai įvertinti Terminų banko įstatymo ir jo įgyvendinamųjų teisės aktų nustatyta tvarka:

Įstatymo projektas parengtas laikantis Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos, Teisėkūros pagrindų įstatymų reikalavimų, įstatymo projekto sąvokos ir jas įvardijantys terminai atitinka visas teisės aktų nuostatas.

11. Ar įstatymo projektas atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas ir Europos Sąjungos dokumentus:

Įstatymo projektas atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas ir Europos Sąjungos dokumentus.

12. Jeigu įstatymui įgyvendinti reikia įgyvendinamųjų teisės aktų, - kas ir kada juos turėtų priimti:

Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

13. Kiek valstybės, savivaldybių biudžetų ir kitų valstybės įsteigtų fondų lėšų prireiks įstatymui įgyvendinti, ar bus galima sutaupyti (pateikiami prognozuojami rodikliai einamaisiais ir artimiausiais 3 biudžetiniais metais):

Įstatymo projekto įgyvendinimas pareikalaus tam tikrų valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidų, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje investicijos į reprodukcinę sveikatą atsipirks, mažindamos išlaidas socialinei pagalbai, reprodukcinės sistemos ligų ir sutrikimų, nevaisingumo gydymui, nėštumo nutraukimo bei kitoms sveikatos priežiūros paslaugoms, lytinį smurtą patyrusių asmenų reprodukcinės ir psichinės sveikatos paslaugoms.

14. Įstatymo projekto rengimo metu gauti specialistų vertinimai ir išvados:

Nėra.

15. Reikšminiai žodžiai, kurių reikia šiam projektui įtraukti į kompiuterinę paieškos sistemą, įskaitant Europos žodyno „Eurovoc“ terminus, temas bei sritis:

Reprodukcinė sveikata, reprodukcinės teisės, jaunimui palankios sveikatos paslaugos, vaistinis nėštumo nutraukimas, nėštumo nutraukimas, visuomenės lytinis švietimas, lytinis ugdymas.

16. Kiti, iniciatorių nuomone, reikalingi pagrindimai ir paaiškinimai:

Nėra.